

Madarász Imre

Olasz költők, svéd ítések

Az olasz irodalom esetei a Nobel-díjjal

Ha valahol, hát Magyarországon nem igényel hosszas bizonygatást, hogy egy nemzeti irodalom értékét Nobel-díjasai számán lemérni nagy hiba lenne. Olaszországnak eddig hat írója-költője nyerte el az irodalmi Nobel-díjat, pontosan annyi, mint amennyi Svédországnak és sokkal kevesebb, mint amennyi a skandináv országoknak, melyekre a díjalapító Alfred Nobel végrendeletében kétféleképp értelmezhetően hívta fel a Svéd Akadémia leendő döntnökeinek figyelmét. („Azt szeretnénk, ha... a legkiválóbb szerző kapná a díjat, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségű, hogy skandináv-e vagy sem.”¹) Az örökösöket hosszú időn át sokszor érte a vád, hogy olyan szentek, akiknek a maguk skandináv országai-irodalmi felé fordul a kezük², de az utóbbi évtizedek gyakorlata alapján ilyen kritika már aligha állna meg a lábán. Másféle elfogultságok gyanúja azonban annál inkább felerősödött, és önellentmondások vádja is, úgyhogy ma senki sem állíthatná, hogy a legrangosabb irodalmi díj kitüntetettjei egyszersmind a huszadik-huszonegyedik századi világirodalom legnagyobbjai lennének, sem pedig azt, hogy létezne a Nobel-díjazásnak a kiválasztásnál bárminémű általános érvényű kritériuma. Az olasz díjazottak példája is ezt támasztja alá.

Akármilyen meglepőnek tűnik is, ez idáig egyetlen olasz akadt, akinek Nobel-kitüntetése tökéletesen megfelelt mind a díj eredeti szellemiségének, mind a kortársak véleményének, mind az utókor ítéletének, s az éppen az első volt: az 1906-ban (a halála előtti esztendőben) díjazott Giosue Carducci. Az olasz irodalom „utolsó vátesze”³, utolsó olyan költője, aki klasszikus-eszményi értékeket klasszikus formatökéllyel fejezett ki pontosan az az alkotó volt, akit az alapítói végakarát így jellemezett: „a legkiemelkedőbbet alkotta, mégpedig ideális szemlélettel”.⁴ Az alapító atyához korban és értékrendben legközelebb állók értelmezésében „a szemléletmód és az életfelfogás nemessége” alapján, valamint „az ábrázolás nemessége alapján” kell kiválasztani azt, aki „mind a tartalom, mind a kifejezőmód eszményisége alapján” ideális és idealista műveket alkotott, melyek „az emberiséget az eszményi felé vezetik, látómezejét a szokásosnál is nagyobb mértékben szélesítik, és az embert általában jobbá, nemesebbé teszik”.⁵ Carducci utóéletében is voltak elkerülhetetlen napfogyatkozások (főleg a hatvanas-hetvenes években), de a Nobel-díj Bizottság döntésében említett „költői mesterműveinek elevensége és lírai tökélye elismerése”⁶ annyira sosem csappant meg, hogy nemzeti klasszikus volta érdemben megkérdőjeleződött, iskolai törzsanyag-rangja átmeneti időre is meg-

szűnt volna, továbbra is a „humanizmust” és a „hazaszeretetet” képviselő „nagy világirodalmi rangú alkotók egyike”.⁷

A kereken húsz évvel később, 1926-ban kitüntetett Grazia Deleddáról mindez megszorítások és kérdőjelek nélkül már nemigen mondható el. Pedig a díjazók nála – az első és sokáig még ritka Nobel-díjas írónők egyikénél – is méltatták az „idealizmus ihlette írásokat” és bennük „az emberi lét általános problémáit”. A hangsúlyt mégis a „plasztikusan ábrázolt szülőföldre” tették, illetve ez esett latba döntő súlylyal a határozathozatalnál: Szardínia „szemléletességükben példa nélkül álló természetrajzai” és „érzékletes népi életképei”.⁸ Marx József sokkal később is úgy találta, Deledda „érdeme, hogy a verizmus módszerével olyan világot – Szardíniát – dolgoz fel, amely az olasz irodalomban korábban nem szerepelt”.⁹ Elég ez a világklasszikus-egyetemes örökléthez? Vagy akár a nemzetihez? Hoffmann Béla – bár értékeli Deledda hagyományörző értékelvőségét – végső soron nemmel válaszol: „Grazia Deledda regényei nem tartoznak az olasz irodalom első vonulatába... Életműve azoknak az irodalmi alkotásoknak a sorsát követi, melyekben az irodalomtörténeti és esztétikai értékek közé árkot vájt az idő.”¹⁰ S még Kjell Espmark, a Nobel-díj Bizottság egykori elnöke és „díjtörténész” is Deleddát a „kérdőjeles” kitüntetettek között sorolja fel, akiknek koszorúzása kapcsán felmerül a kérdés: „Miért?”¹¹ Más lapra tartozik, hogy sok ma élő díjazottat nagyságrendekkel múlt felül.

Luigi Pirandello kitüntetése hevesebb vitákat keltett. Pedig Pirandello az olasz Nobel-díjasok között a világszerte legismertebb, a legnagyobb hatású, a leginkább úttörő, újító és népszerű-időszerű napjainkban. Díjazását politikai okokból vitatták még csaknem három évtizeddel később, a hatvanas évek közepén is, „politikát sejtve amögött, hogy a bizottság 1936-ban elfogadta a fasiszta dominanciájú Olasz Akadémia javaslatát, és Pirandello éppen akkor kapta meg a díjat, amikor »a feketeinges légiók, akik ellen az író sosem emelte fel a hangját, már egy ideje bombázták Etiópia civil lakosságát«.”¹² Noha Espmark kiigazítja a vádat azzal, hogy „Pirandello 1934-ben kapott díjat, vagyis évekkel Mussolini offenzívája előtt”¹³, a „fasiszta Pirandello”¹⁴ kitüntetése a „politikamentes” Nobel-díjjal az utóbbi történetében, az író nyíltan vállalt „fasiszta értelmiségi”¹⁵ elkötelezettsége pedig a Pirandello-irodalomban neuralgikus pont maradt. Igaz, sosem kérdőjelezte meg művészete értékét, melyből a Nobel-indoklás furcsa módon és stílusban csak a „merész és szellemes dramaturgiai és szcenikus újításokat” vélte dicsérendőnek, mellőzve dráma- és színházművészete lényegibb alkotóelemeit, valamint regényeit és elbeszéléseit.¹⁶

A „fasiszta Pirandello” premizálásának messze és sokfelé ható következményei lettek. Így – legalábbis Enrico Tiozzo szerint – az, hogy „negyed évszázadon” át, „mindmáig a leghosszabb ideig Olaszország kizárta a világ legbecesebb és legáhíttabb irodalmi díjából” (mint a náci Németországgal szövetséges és az-

zal „egyenlő mértékben felelős” fasiszta állam) és az is, hogy a Novecento talán legnagyobb költője, a fasiszta eltévelyedésben szintén vétkes („a faszizmus idején a költői színteret uraló”, egyik verskötetét Mussolini előszavával megjelentető) Giuseppe Ungaretti többszöri felterjesztése ellenére sem nyerte el a Nobel-díjat.¹⁷ Megkapta viszont az „ermetismo” nevű „költőiskola” triászának másik két nagysága: Salvatore Quasimodo és Eugenio Montale (vagyis csak az „iskolaalapító” nem). Quasimodo 1959-ben „korunkat klasszikus tisztasággal és tragikus életérzéssel kifejező lírájáért”, Montale 1975-ben „az emberi értékeket egy illúziók nélküli világ keretei között különleges művészi érzékenységgel megjelenítő költészetéért”.¹⁸ Az ő magatartásuk a fasiszta diktatúra „Ventennio”-ja alatt „nem hagyott kívánni valót”¹⁹, az ő hermetizmusuk a totalitarizmustól „zárkózott el”, ráadásul Quasimodo „baloldali elkötelezettségéről” ismert költő is volt.²⁰ Ám Curzia Ferrari magyarul is kiadott életrajzi monográfiája bemutatja, hogy Quasimodo Nobel-díját hazájában micsoda „nemtelen zsvaj”, „alpári lárma”, „szurka-piszka” fogadta: az „acsarkodók”, gúnyolódók között olyan kiválóságok is akadtak, mint Alberto Moravia, Pier Paolo Pasolini – és Montale, az egyedüli pályatárs, aki nem csak irigyelte-áhitotta azt a legfőbb babérkoszorút...²¹

Azonban e viták-perlekedések eltörpültek a megbotránkozás mellett, amelyet 1997-ben Dario Fo Nobel-díja keltett. Fo, még sokkal inkább, mint Quasimodo, a Nobel-akadémia „nagy felfedezettje” volt, csak hogy nagyságát sokan megkérdőjelezték, amit pedig a kitüntetettek „felfedeztek”, az elnökük szerint is elsősorban egy, „az eddigi döntéseknél figyelmen kívül hagyott és rendszeresen félreértett műfaj” volt, „egy elfelejtett, de termékeny irodalmi műfaj életre keltése, feltámasztása”, melynek különösképpen nem a „nyomatott textus”, hanem „a teatralitás az igazi erénye”, azaz kevésbé „irodalmi” az az „ősregi műfaj”, mint színházi, „a színpadi előadásra helyezi a hangsúlyt”, a „középkori jokulátorok” (giullari), „komikus misztériumjátékok” és a „commedia dell’arte hagyományaiba „lehelve életet”. „A díj indoklása”, tetézte Fo önmeghatározásával, miszerint „ő az első komédiaszínész, aki Nobel-díjat kap”, oda hatott, hogy Nobel-díjazott (Rita Levi-Montalcini) és tollforgató „kollégák” (Mario Luzi, Indro Montanelli etc.) egyenesen megkérdőjelezték Fo szépírói voltát; többen pedig az apolitikus díj és „a hatalmasokat gúnyoló, az elnyomottak méltóságát visszaadó” modern „giullare” szélsőbalos (maoista) „politikai színháza” közti kiáltó ellentmondást kifogásolták.²²

Az irodalmi Nobel-díj „olasz listájánál” megdöbbenőbb és elgondolkodtatóbb a „hiánylistája”.

A legfeltűnőbb, legnagyobb „hiányzó”: Benedetto Croce.²³ Volt akkora történész, mint Theodor Mommsen, filozófusként felülmúlta Henri Bergson vagy az elfeledett Rudolf Euckent, és kiválóbb kritikus volt, mint Octavio Paz, mégis velük ellentétben őt – az olasz próza mesterét – nem Nobel-díjazták.

Megfeledeztek olyan korszakos géniuszokról is, mint a verizmus nagymestere, Giovanni Verga, a Manzoni méltó utódjának tartott Antonio Fogazzaro vagy a modern olasz líra elindítója, Giovanni Pascoli.

Többszöri felterjesztésük dacára sem premizálták Riccardo Bacchellit és Alberto Moraviát.²⁴ Pedig Bacchelli főműve, a *Malom a Pó vizén (Il mulino del Po, 1938–1940)* családregény voltával a díjazott Galsworthy és Martin du Gard fő műveihez hasonlít, nagyepikai-regényeposzi formátumával pedig a *Háború és békére* emlékeztet, Tolsztoj remekére, aki szintén nem kapott Nobel-díjat. A Novecentóban páratlan világsikernek örvendő Moravia „kirekesztett” életműve iránt tekinthető posztumusz kárpoztlásnak éppúgy, mint ráadás-nyelvtöltésnek, hogy mostanság a Nobel-esélyesek között emlegetik három író-ő-felesége közül a középsőt, Dacia Marainit...²⁵

Giuseppe Tomasi di Lampedusa sem kapott a világklasszis, posztumusz *A párducért (Il Gattopardo, 1958)* posztumusz Nobelt, mint a svéd Karlfeldt.

Ezek után már nem is olyan meglepő, hogy „nobeltalanok” maradtak Vitaliano Brancati, Ignazio Silone, Dino Buzzati, Cesare Pavese, Elio Vittorini és még néhányan, akik annyira bizonyára megérdemelték volna a díjat, mint Sully-Prudhomme, Echegaray, Heidenstam, Gjellerup, Buck, Agnon, Simon, Walcott, Mo Jen, Jelinek, Pinter... Igaz, annyira talán – és főleg jobban – nem, mint a kitüntetett Sienkiewicz, Hamsun, France, Reymont, Shaw, Thomas Mann, O’Neill, Jensen, Hesse, Gide, Eliot, Hemingway, Camus, Paszternak, Sartre, Szolzsenyicin, García Marquez... Vagy a felsorolhatatlanul sok egyetemes-klasszikus kitüntetetlen, például Ibsen, Csehov, Zola, Proust, Malraux, Joyce, Forster, Orwell, Rilke, Lorca, Brecht, Dürrenmatt, Arthur Miller... Hogy a magyarokról most ne is szövjünk...

A méltányosság kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy az irodalmi Nobel-díj ítélőbírái nincsenek könnyű helyzetben, éspedig épp a kitüntetés páratlan tekintélye okán. Olyan világirodalmi-kanonizáló hatalmat és ezzel járó felelőséget tulajdonítanak nekik, amekkora egyetlenegy díjnak sem lehet. Ha a díjdöntnökök – sokadszor – világnyelven író tollforgatót tüntetnek ki, a mellőzött kis „nemzetek, országok” protestálnak. Ha „egzotikus” kultúrákból választanak szerzőt, „diplomáciai díjazással” vádolják őket. Ha „felfedeznek” egy „ismeretlen” mestert, akit „valamiért háttérbe szorítottak” és „alig méltányolnak”²⁶, az önkényesség vádja éri őket. Ha szentesítenek egy világsikert, akkor meg az, hogy kiszolgálják a divatot, a kultúripart, a piacot, az „elüzetliesedést”²⁷ (Ez utóbbi okból nehéz dilemma Umberto Eco „jelöltsége”²⁸ Amiről eszünkbe jut a konklávék igazsága is: aki „papabile”-ként lép be, az többnyire bíborosként távozik.)

Ha az olasz irodalom múzsája „feltámadna s eljőne” közénk, a mi mai világunkba, netán maga az „Italia turrita”²⁹ szállna le valamely szobortalapzatról vagy dom-

borműről, ellátogatva Stockholmba, talán elmondhatná az Akadémiának, újfent Arany Jánossal (ezúttal az *Epilógusból*): „Nem azt adott, amit vártam.”

Jegyzetek

- 1 Kjell Espmark: *Az irodalmi Nobel-díj. Száz év története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004, 224. o.
- 2 Espmark, 224–226. o.
- 3 Benedetto Croce: *Poesia e non poesia* (1928), Laterza, Roma–Bari, 1974, 341. o.
- 4 Espmark, 7. o.
- 5 Espmark, 9., 7. o.
- 6 *A Nobel-díjasok kislexikona* (szerk. Vészits Ferencné), Gondolat, Budapest, 1985, 145. o. Vö. Aldo A. Mola: *Giosue Carducci. Scrittore, politico, massone, Bompiani*. Milano, 2006, 396., 512. o.
- 7 Mola, 74., (61–90.) o. Madarász Imre: *Az olasz irodalom története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993, 292–302. o. Simon Gyula: *Carducci költészet*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2002, 103–126. o.
- 8 *A Nobel-díjasok kislexikona*. 197. o. Espmark, 97. o.
- 9 *A Nobel-díjasok kislexikona*. 197. o.
- 10 Hoffmann Béla: *A jegyesektől a rózsáig. Tanulmányok olasz regényekről*. Szombathely, 1991, 93. o.
- 11 Espmark, 5., 330. o.
- 12 Espmark, 260. o.
- 13 Uo.
- 14 Gian Franco Venè: *Pirandello fascista*. Mondadori, Milano, 1991.
- 15 Giovanni Gentile: *Politica e cultura*. Libero, Roma, 2004, 11–18. o. Jader Jacobelli: Croce Gentile. *Dal sodalizio al dramma*. Rizzoli, Milano, 1989, 161. o. Sergio Romano: *Giovanni Gentile*. Bompiani, Milano, 1990, 199. o.
- 16 Espmark, 139. o. Vö. *A Nobel-díjasok kislexikona*, 594. o.
- 17 Enrico Tiozzo: *Il Nobel a Quasimodo. Storia di un premio in Oscuramente forte è la vita. Salvatore Quasimodo „operaio di sogni”* (szerk. Vittorio Del Piano – Alessandro Quasimodo), Atelier, Taranto-Nizza, 2009, 33–38. o. Vö. Giorgio Luti: *Invito alla lettura di Ungaretti*, Mursia, Milano, 1974, 11., 37. o.
- 18 *A Nobel-díjasok kislexikona*, 622., 524. o.
- 19 Tiozzo, 34. o.
- 20 *A Nobel-díjasok kislexikona*, 622. o. Espmark, 274. o.
- 21 Curzia Ferrari: „Csönd Istene, tárd ki a magányt”. Salvatore Quasimodo megszenvedett hite, Hungarovox Kiadó, Budapest, 2010, 175–180. o.
- 22 Espmark, 339., 217–218. o. Chiara Valentini: *La storia di Dario Fo*. Feltrinelli,

Milano, 1997, 181. o. Madarász Imre: Dario Fo, a Nobel-díjas komédiás. In: Madarász Imre: *„Titus íve alatt”*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998, 135–137. o. Madarász Imre: Vígjáték mint szatíra Dario Fo politikai színházában. In: Madarász Imre: *„Az emberélet útjának felén”*. *Italianisztika jelen időben*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1999, 77–96. o.

23 Espmark, 135–136. o.

24 Tiozzo, 35. o.

25 René de Ceccatty: *Alberto Moravia*. Bompiani, Milano, 2010, 372–373. o. Costanzo Costantini: *Moravia e le sue tre disgrazie*. New Books, Roma, 2006, 69–83. o. Esélylatolgatás és piaci tényezők. Fogadjunk, hogy az irodalom kapja a Nobel-díjat. *Népszabadság* 2014. október 6., 12. o.

26 Espmark, 193., 219., 217. o.

27 Espmark, 202–203., 213. o.

28 Esélylatolgatás... uo.

29 Sztanó László: *Taljánok, olaszok, digók. A nemzeti sztereotípiák fogságában*. Corvina, Budapest, 2014, 493. o.

Finta Edit: *Ballada* (olaj, vászon)